

Barbara Nowakowska*, Włodzimierz Obraniak*

SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ LUDNOŚCI W STARSZYM WIEKU
- WYNIKI BADANIA KWESTIONARIUSZOWEGO

1. Wprowadzenie

W Poradni Geriatrycznej w Łodzi, w 1980 r. przeprowadzone zostało badanie kwestionariuszowe pacjentów, którego celem było uchwycenie niektórych czynników społecznych i zdrowotnych, określających stosunek osób w starszym wieku do pracy zawodowej. Badanie przeprowadziła gerontolog, dr nauk med. Zofia Czechowicz - kierownik wymienionej poradni - współpracująca z Zespołem Demografii i Gerontologii Społecznej działającym w Instytucie Ekonometrii i Statystyki UŁ w ramach problemu węzłowego 11.5 (wyniki podano w niniejszym zeszycie).

Kwestionariusz badawczy składał się z dwóch części: demograficzno-społecznej i medycznej. Opracowania pierwszej części podjęli się autorzy niniejszego raportu, część druga - medyczna - zostanie przedstawiona w odrębnej publikacji¹.

Badanie przeprowadzono wśród trzech grup osób:

- przebywających na emeryturze lub rencie (A),
- w wieku emerytalnym, które nadal pracują zawodowo (B),
- u progu emerytury (C).

* Dr, adiunkt w Zakładzie Demografii i Statystyki Instytutu Ekonometrii i Statystyki UŁ.

¹ Por. odpowiednie opracowanie Z. Czechowicz zawarte w niniejszym tomie.

Ogółem zbadano 382 osoby, z tego 122 mężczyzn i 260 kobiet. Pierwszą grupę reprezentuje 319 osób, drugą - 32 osoby i trzecią - 31 osób.

Strukturę demograficzną respondentów według podstawowych cech - tj. płci, wieku i stanu cywilnego - obrazują dane zawarte w tab. 1.

Wśród badanych zdecydowanie przeważają kobiety, których udział sięga 68% (współczynnik feminizacji wynosi 213). Tak wysoki udział kobiet jest skutkiem:

- z jednej strony - powszechnie znanego zjawiska nadumieralności mężczyzn, wyrażającego się znacznym sfeminizowaniem ludności w starszym wieku. Podajmy dla przykładu, że według danych Narodowego Spisu Powszechnego 1978 r.² współczynnik feminizacji ludności w wieku 50 i więcej lat w Łodzi wynosił 150;

- z drugiej strony - tego iż, jak można sądzić, kobiety w starszym wieku częściej niż mężczyźni zgłaszały się do Poradni Geriatrycznej.

Zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet dominują osoby w wieku 65-74 lat (60,6% mężczyzn i 47,3% kobiet). Kobiety są przeciętnie nieco młodsze: mediana wieku mężczyzn wynosi 70,7 lat, a kobiet 68,5 lat. Zwróćmy także uwagę, iż udział osób w wieku przedemerytalnym jest jednakowy wśród mężczyzn i kobiet, i wynosi po 19%, natomiast udział "sędziwych starców" (czyli osób w wieku 80 i więcej lat) jest większy wśród kobiet (6,5% wobec 5,7%).

Interesujące wnioski płyną z analizy struktury badanych według stanu cywilnego: o ile wśród mężczyzn 82,8% stanowią żonaci, to odsetek zamężnych kobiet sięga zaledwie 38,0%. Ogólnie rzecz biorąc, połowa badanej zbiorowości (52,4%) pozostaje w związkach małżeńskich. Podobny stan rzeczy obserwujemy w strukturze ogółu ludności Łodzi w wieku 50 i więcej lat. Z danych NSP 1978 r. wynika, że 64,6% osób pozostaje w związkach małżeńskich, przy czym udział żonatych mężczyzn sięga 87%, a zamężnych kobiet - 50%.

Potwierdza się zatem znana prawidłowość: problem osób w star-

² Wszystkie dane liczbowe pochodzące z Narodowego Spisu Powszechnego 1978 są zaczerpnięte z wydawnictwa: Struktura demograficzna i społeczno-zawodowa ludności, cz. I, Łódź, Narodowy Spis Powszechny 1978, GUS, Warszawa 1980.

Tabela 1

Struktura badanych według pici, wieku i stanu cywilnego

Wiek (w latach)	Mężczyźni						Kobiety					
	kawale- rowie	zo- na- ci	wdow- cy	roz- wie- dzeni i se- paro- wani	razem		pan- ny	za- męż- ne	wdo- wy	roz- wie- dzone i se- paro- wane	razem	
					licz- ba	%					licz- ba	%
50-54	-	-	-	1	1	0,8	1	3	-	-	4	1,5
55-59	-	7	-	-	7	5,7	5	31	4	6	46	17,7
60-64	1	13	1	1	16	13,2	6	14	11	5	36	13,8
65-69	-	29	2	-	31	25,4	11	28	23	2	64	24,6
70-74	1	36	4	2	43	35,2	9	16	33	1	59	22,7
75-79	1	9	6	-	16	13,2	2	6	25	1	34	13,1
80-84	-	5	1	-	6	4,9	2	1	10	1	14	5,4
85+	-	2	-	-	2	1,6	1	-	2	-	3	1,2
Razem												
liczba bezwzgl.	3	101	14	4	122	100,0	37	99	108	16	260	100,0
procent	2,5	82,8	11,5	3,2	100,0	x	14,2	38,1	41,5	6,2	100,0	x

Źródło: Materiały Poradni Geriatrycznej w Łodzi.

szym wieku to przede wszystkim problem kobiet, w większości samotnych. W badanej populacji 42% kobiet to wdowy, podczas gdy wśród mężczyzn odsetek ten jest niemal czterokrotnie mniejszy. Odpowiednie udziały wdów i wdowców wśród ludności w wieku 50 i więcej lat wynosiły w 1978 r. 36,6% i 7,3%. Ponadto zwraca uwagę szczególnie duży udział panien (14%), znacznie wyższy od udziału kawalerów (niespełna 3%), podczas gdy dane dla Łodzi wykazują 7,6-procentowy udział panien i 1,9-procentowy udział kawalerów wśród ludności liczącej 50 i więcej lat.

Jak wynika z badania, osoby pozostające poza związkami małżeńskimi są przeciętnie starsze: jeśli mediana wieku żonatych mężczyzn wynosi 71,6 lat, a zamężnych kobiet 65,5 lat, to dla osób samotnych kształtuje się na poziomie: mężczyźni - 73,6 lat, kobiety - 70,8 lat.

Mimo że w wielu punktach struktura demograficzna respondentów jest zbliżona do struktury mieszkańców Łodzi w starszym wieku, to badanie nie może być uznane za reprezentacyjne.

Opis demograficznej struktury zbiorowości badanej w Poradni Geriatrycznej stanowi punkt wyjścia do właściwego tematu, a mianowicie do analizy postawy tych osób odnośnie do kontynuowania lub podejmowania pracy zawodowej po nabyciu uprawnień emerytalnych. Postawy te w powiązaniu ze strukturą demograficzną badanych zostaną omówione oddzielnie dla każdej z trzech grup respondentów.

2. Osoby przebywające na emeryturze lub rencie (A)

Omawiana grupa liczy 319 osób, wśród których przeważająca część utrzymuje się wyłącznie z emerytury lub renty. W grupie tej znajduje się zaledwie 15 osób, które dorywczo zarobkują. Wśród osób przebywających na emeryturze lub rencie przeważają kobiety (220, tj. 69% ogółu). Ponad połowę badanych stanowią osoby w wieku 65-74 lat (mediana wieku mężczyzn wynosi 71 lat, kobiet - 69 lat). Wprawdzie większość respondentów stwierdziła, że chętnie przechodziła na emeryturę, to jednak 29% mężczyzn i 27% kobiet wyraziło niezadowolenie z tego faktu.

Przyjrzyjmy się bliżej tym podzbiorowościom, tj. osobom, które chętnie przechodziły na emeryturę oraz tym, które nie chciały skorzystać z prawa do bierności zawodowej.

2.1. Osoby chętnie przechodzące na emeryturę

Grono tych osób liczyło 231, z czego 70 osób to mężczyźni (30,3%). Struktura według wieku i stanu cywilnego nie odbiegała od struktury ogółu badanych.

W ankiecie wydzielono cztery powody chętnego przejścia na emeryturę:

- brak sił do pracy,
- zły stan zdrowia,
- chęć odpoczynku,
- konieczność pomocy w domu.

Przyczyny te podawali respondenci zgodnie z własnym odczuciem, ustalenia mają więc charakter subiektywny. Warto zwrócić uwagę, że niektóre z nich są silnie ze sobą powiązane: w znacznym stopniu "brak sił do pracy" z "chęcią odpoczynku", w mniejszym obie te przyczyny ze "złym stanem zdrowia". Struktura badanych według powodów chętnego przejścia na emeryturę przedstawia się następująco:

- brak sił do pracy podało 12,9% mężczyzn i 11,2% kobiet,
- zły stan zdrowia - 35,7% mężczyzn i 36,0% kobiet,
- chęć odpoczynku - 51,4% mężczyzn i 38,5% kobiet,
- konieczność pomocy w domu podały wyłącznie kobiety (14,3% badanych w tej grupie).

Generalnie rzecz biorąc, różnice w strukturze mężczyzn i kobiet według przyczyn chętnego przejścia na emeryturę prowadzą do tego, że o ile wśród mężczyzn wystąpiły wyłącznie powody, które można określić jako "zmęczenie pracą", to wśród kobiet aż 14,3% motywowało chęć przejścia w szeregi biernych zawodowo koniecznością pomocy w domu. Z przeglądu kwestionariuszy wynika, że pomoc w domu to najczęściej opieka nad wnukami lub osobami chorymi z najbliższej rodziny (mąż, matka).

Zauważmy także, że w obydwu podgrupach dominuje przyczyna określona jako "chęć odpoczynku", a więc najmniej objaśniająca rzeczywisty stan sił fizycznych i psychicznych respondentów. Subiektywną ocenę stanu zdrowia określa opinia lekarza zawarta w części medycznej kwestionariusza, która - jak już zaznaczyliśmy - poddana będzie analizie w odrębnym opracowaniu. Zestawienie wniosków płynących z analizy obydwu tych części pozwoli na kon-

frontację subiektywnej i obiektywnej oceny stanu zdrowia badanych.

Przejdźmy obecnie do charakterystyki tych osób według rodzaju pracy wykonywanej przed przejściem na emeryturę. Duże zróżnicowanie sposobu określania zawodów zmusiło nas do zastosowania uproszczonego, dychotomicznego podziału respondentów na wykonujących pracę fizyczną i pracę umysłową. W sytuacjach wątpliwych kierowaliśmy się m. in. zasadą, że do grona pracowników umysłowych zaliczyć można osoby, z wykształceniem co najmniej średnim.

Okazało się, że zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet chętnie przechodzących na emeryturę dominowały osoby wykonujące pracę umysłową (57% wśród mężczyzn i 65% wśród kobiet). Taki skład socjalny badanych można - naszym zdaniem - objaśnić specyfiką działania Poradni Geriatrycznej. Jest ona instytucją "młodą", nastawioną na dobrowolne zgłaszanie się pacjentów. Informacje o jej istnieniu docierać mogą w różnym stopniu do wymienionych grup. Ponadto skłonność do korzystania z jej porad może być także zróżnicowana.

Przystępując do analizy struktury badanych według charakteru pracy, mieliśmy na celu sprawdzenie, czy istnieje zależność między zadeklarowaną przyczyną chętnego przejścia na emeryturę a składem socjalnym badanych. Można bowiem domniemywać, że osoby wykonujące pracę fizyczną częściej będą motywować chęć przejścia na emeryturę zmęczeniem organizmu i złym stanem zdrowia. Analiza potwierdziła tę hipotezę. Okazało się bowiem, że wśród pracowników fizycznych dominującą przyczyną był zły stan zdrowia (46% wobec 30% u pracowników umysłowych), natomiast wśród pracowników umysłowych najczęściej pojawiała się "chęć odpoczynku" (47% wobec 35%), a więc przyczyna najmniej precyzyjnie określająca stan sił fizycznych i psychicznych.

Szczególnie duże różnice w podawaniu złego stanu zdrowia jako przyczyny chętnego odejścia od pracy zawodowej występują wśród mężczyzn, gdzie pracownicy fizyczni znacznie częściej niż umysłowi podają tę właśnie przyczynę. Wśród kobiet natomiast rzuca się w oczy fakt, że znacznie większy jest udział pracownic umysłowych wśród osób podających jako przyczynę przejścia na emeryturę "konieczność pomocy w domu".

Innym istotnym zagadnieniem - z punktu widzenia pozycji społecznej emerytów - jest wysokość emerytury. Wśród ogółu badanych

dominującą grupę stanowią osoby uzyskujące świadczenia emerytalne w granicach 2000-2500 zł (25%). Zdecydowała o tym struktura kobiet, według badanej cechy, w której skupienie liczebności w tym przedziale dochodów jest szczególnie wyraźne: niemal 30% kobiet otrzymywało emerytury w tej wysokości. Rozkład zbiorowości mężczyzn nie wykazuje natomiast wyraźnej dominacji - jednakowo licznie są tu reprezentowane dwa przedziały dochodów: 3500-4000 zł i 2000-2500 zł.

Syntetycznymi miernikami ilustrującymi wspomniane różnice są średnie arytmetyczne wysokości emerytury (obliczone z danych indywidualnych). Dla całej populacji przeciętna emerytura wynosi 3159 zł. Zwraca uwagę duża, sięgająca 1000 zł (a więc 33%), różnica między średnią emeryturą mężczyzn wynoszącą 3815 zł i kobiet - 2873 zł.

Zestawienie wysokości przeciętnych emerytur pracowników fizycznych i umysłowych wskazuje także na duże różnice: o ile przeciętna emerytura pracownika fizycznego wynosi 2424 zł, to umysłowego - 3603 zł, a więc jest o 49% wyższa.

Relacja pomiędzy przeciętnymi emeryturami dla mężczyzn i kobiet wynosi w grupie pracowników fizycznych 125:100, a pracowników umysłowych 142:100. Warto także zwrócić uwagę na znaczne różnice między przeciętnymi emeryturami pracowników fizycznych i umysłowych tej samej płci. Przeciętna emerytura mężczyzn - pracownika umysłowego jest o 64% wyższa niż fizycznego. Dla kobiet odpowiedni wskaźnik wynosi 45%. Dodajmy, że wśród pracowników fizycznych nie wystąpiły w ogóle emerytury wyższe niż 4500, podczas gdy wśród pracowników umysłowych niemal jedna czwarta badanych uzyskuje emerytury powyżej tej granicy.

Przypomnijmy raz jeszcze, że przedstawionych wyżej relacji nie można uogólniać, wskazywaliśmy bowiem, że dobór tej populacji i jej struktura nie upoważnia do uznania omawianego badania za reprezentacyjne.

W dalszym ciągu analizy podjęto próbę uchwycenia związków między zadeklarowaną przyczyną chętnego przejścia na emeryturę a sytuacją rodzinną. Sytuację rodzinną badanych rozpatrywano w trzech kategoriach:

- osoby samotne,
- osoby mające na utrzymaniu innego członka rodziny,

- pozostali, na ogół małżeństwa, gdzie każdy z małżonków posiada własne źródło utrzymania.

Strukturę badanych według wymienionych cech przedstawia tab. 2.

T a b e l a 2

Struktura badanych według stanu rodzinnego i przyczyn odejścia na emeryturę

Płeć i stan rodzinny	Przyczyna odejścia na emeryturę u respondentów					
	brak sił do pracy	zły stan zdrowia	chęć odpo- czynku	koniecz- ność pomocy w domu	razem	
					liczba	%
Mężczyźni	9	25	36	-	70	100,0
	12,9%	35,7%	51,4%	-	100%	x
samotni	1	1	7	-	9	12,9
utrzymują- cy	1	7	5	-	13	18,6
pozostali	7	17	24	-	48	68,5
Kobiety	18	58	62	23	161	100,0
	11,2%	36,0%	38,5%	14,3%	100,0%	x
samotne	10	29	42	14	95	59,0
utrzymują- ce	-	-	2	1	3	1,9
pozostałe	8	29	18	8	63	39,1

Ź r ó d ł o: Jak w tab. 1.

Liczby i wskaźniki zestawione w tab. 2 pozwoliły na sformułowanie kilku spostrzeżeń:

1) osoby samotne - zarówno kobiety, jak i mężczyźni - częściej niż ogół respondentów danej płci wymieniali jako powód chętnego odejścia na emeryturę "chęć odpoczynku";

2) kobiety w grupie "pozostałe", a więc przeważnie zamężne częściej niż ogół kobiet deklarowały zły stan zdrowia jako przyczynę odejścia na emeryturę, rzadziej natomiast "chęć odpoczynku". Można sądzić, że ta grupa kobiet jest nadal najbardziej obciążona pracami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa domowego;

3) wśród kobiet podających "konieczność pomocy w domu" jako

przyczynę odjeścia od pracy zawodowej niemal dwie trzecie to osoby samotne, przeważnie pomagające w wychowywaniu wnuków.

Należy dodać, że przedstawiony wyżej obraz sytuacji rodzinnej i materialnej badanych odnosi się do momentu badania, a więc tylko pośrednio określać może stan rzeczy w momencie przechodzenia na emeryturę.

2.2. Osoby, które nie chciały przejść na emeryturę

Ta grupa liczy 88 osób, co stanowi 26,7% ogółu przebywających na emeryturze. Podobnie jak wśród ogółu emerytów, w grupie tej przeważają kobiety (67%).

Udział osób niechętnie przechodzących na emeryturę wśród emerytów w poszczególnych grupach wieku wykazuje wyraźną prawidłowość: staje się on wyższy w miarę przechodzenia do starszych grup wieku. Nie mamy podstaw do interpretowania tego faktu, możemy jedynie podać, iż koncentrację osób niechętnie przechodzących na emeryturę w tych grupach potwierdza także mediana wieku, która wynosi 73 lata, wobec 70 lat dla ogółu osób przebywających na emeryturze.

Dla uzupełnienia charakterystyki demograficznej badanej grupy podajemy, że 43,2% ogółu pozostawało w związkach małżeńskich (69% mężczyzn i 30,5% kobiet). Dla porównania - w grupie osób chętnie przechodzących na emeryturę wymienione wskaźniki były wyższe i wynosiły: 47,6% (87,1% mężczyźni i 36,6% kobiety).

W kwestionariuszu badawczym znalazło się także pytanie o przyczynę niechętnego przejścia na emeryturę, przy czym przewidziano dwa warianty odpowiedzi:

- warunki materialne,
- chęć aktywnego życia.

Zdecydowana większość respondentów - zarówno mężczyzn, jak i kobiet - stwierdziła, że "chęć aktywnego życia" była przyczyną niezadowolenia z przejścia na emeryturę. Takiej odpowiedzi udzieliło 26 spośród 29 mężczyzn oraz 51 spośród 59 kobiet. Analiza składu socjalnego osób pragnących pozostać w pracy prowadzi do stwierdzenia, że przeważającą ich część (trzy czwarte badanych) stanowią pracownicy umysłowi. Można przy tym sformułować wniosek, że pracownicy umysłowi znacznie częściej niż fizyczni wyrażali

chęć kontynuowania pracy zawodowej. Świadczy o tym zestawienie następujących wskaźników: udział pragnących kontynuować pracę zawodową wśród ogółu emerytów wynosił 26,7%, ale w grupie tej znalazło się aż 46,5% ogółu pracowników umysłowych i tylko 24,1% pracowników fizycznych. Szczególnie jaskrawo prawidłowość ta rysuje się wśród kobiet.

Przejdźmy obecnie do charakterystyki osób, które niechętnie przechodziły na emeryturę, według wysokości ich dochodów. Obliczona na podstawie danych indywidualnych przeciętna emerytura dla tej grupy wynosiła 3066 zł i była nieco niższa od średniej dla osób chętnie przechodzących na emeryturę (3159 zł). Rozpiętość między średnimi dla mężczyzn (3461 zł) i kobiet (2930 zł) wynosi 531 zł. Tak więc przeciętna emerytura mężczyzny niechętnie przechodzącego w stan bierności zawodowej była tylko o 15% wyższa niż kobiety, podczas gdy wśród osób chętnie przechodzących na emeryturę analogiczna różnica sięgała 33%.

Porównując przeciętne emerytury pracowników fizycznych i umysłowych, stwierdzamy podobne różnice jak w grupie osób chętnie przechodzących na emeryturę: emerytury pracowników umysłowych są niemal o połowę wyższe niż pracowników fizycznych (3357 zł - 2297 zł). Relacje między przeciętnymi emeryturami mężczyzn i kobiet wśród pracowników fizycznych wynoszą 127:100. Obserwujemy więc odmienny układ relacji niż w poprzednio opisanej grupie. Przeciętna emerytura mężczyzny - pracownika umysłowego jest o 50% wyższa niż fizycznego. Dla kobiet relacja ta wynosi aż 65%. Dodajmy, że o ile wśród mężczyzn - pracowników fizycznych nie odnotowano emerytury przekraczającej kwotę 4500 zł, to wśród pracowników umysłowych co czwarty przekraczał tę sumę. Jeszcze bardziej drastyczne różnice występują wśród kobiet; dla pracownic fizycznych najwyższa emerytura nie przekraczała 2500 zł, natomiast wśród pracownic umysłowych dwie trzecie otrzymywało emerytury wyższe niż 2500 zł.

Reasumując powyższe uwagi, zestawmy przeciętne emerytury osób chętnie i niechętnie przechodzących a stan bierności zawodowej. Odpowiednie dane zawiera tab. 3.

Porównanie przytoczonych w tab. 3 wielkości wskazuje, iż w każdym przekroju osoby niechętnie przechodzące na emeryturę legitymują się przeciętnie niższymi dochodami. Można więc domniemy-

wać, że istotnym powodem niechęci do zaprzestania pracy zarobkowej była obawa znacznego pogorszenia warunków materialnych. Potwierdzenia tego spostrzeżenia szukaliśmy w odpowiedziach respondentów na pytanie dotyczące przyczyny niechętnego przejścia na emeryturę. Wprawdzie grupa podająca za przyczynę "warunki materialne" jest stosunkowo nieliczna (zaledwie co ósmy badany udzielił takiej odpowiedzi), to okazało się jednak, iż ich przeciętne emerytury, znacznie niższe niż pozostałych, potwierdzają obawy o istotne pogorszenie warunków materialnych wraz z przejściem na emeryturę. Podajmy, że przeciętna emerytura mężczyzny podającego "warunki materialne" jako motyw zaprzestania pracy zawodowej wynosiła 2742 zł, wobec 3548 zł - wśród mężczyzn podających jako przyczynę "chęć aktywnego życia". Wśród kobiet odpowiednio średnie kształtowały się na poziomie 2465 zł i 3004 zł.

T a b e l a 3

Przeciętne emerytury osób
chętnie i niechętnie przechodzących na emeryturę
według płci i charakteru pracy zawodowej
w 1980 r.

Płeć	Przeciętne emerytury (w zł) pracowników			
	fizycznych		umysłowych	
	przechodzących na emeryturę			
	chętnie	nie- chętnie	chętnie	nie- chętnie
Mężczyźni	2 795	2 656	4 580	3 903
Kobiety	2 229	1 903	3 229	3 140
Razem	2 424	2 297	3 603	3 357

Ź r ó d ł o: Jak w tab. 1.

Analiza sytuacji rodzinnej badanej grupy potwierdza wcześniejsze spostrzeżenia odnośnie do stanu cywilnego tych osób: relatywnie większy jest w tej grupie udział osób samotnych, zwłaszcza wśród mężczyzn.

2.3. Osoby przebywające na emeryturze, dorywczo pracujące

Z ogólnej liczby 319 osób wydzieliśmy niewielką grupę emerytów (15 osób), które stwierdziły, iż dorywczo podejmują pracę zarobkową. Tak jak w całej zbiorowości, tak i w tej grupie przeważają kobiety (9 kobiet, 6 mężczyzn). Większość stanowią osoby w wieku 65 i 75 lat, choć znajdujemy tu także osoby młodsze (np. 50-letnia artystka baletu) i znacznie starsze (np. 84-letni księgowy). Charakterystyczne jest, iż wszystkie te osoby były pracownikami umysłowymi. Spośród kobiet tylko jedna jest zamężna, reszta to wdowy i panny, natomiast wszyscy mężczyźni są żonaci i mają na utrzymaniu co najmniej jedną osobę. Wysokość emerytur wahała się dla kobiet od 2100 zł do 4041 zł, dla mężczyzn natomiast od 4185 do 11 500 zł.

Ze względu na zbyt małą liczebność tej grupy, trudno sformułować jakiegokolwiek prawidłowości, a tym bardziej ustalić motywy podejmowania dorywczej pracy zarobkowej.

3. Osoby w wieku emerytalnym pracujące (B)

Drugą - nieliczną co prawda - grupę badanych stanowią osoby w wieku emerytalnym, które mimo posiadania emerytury, nadal stale pracują, przeważnie na pół etatu. Grupa ta liczy 32 osoby.

Liczba kobiet i mężczyzn w tej grupie - w odróżnieniu od poprzednio opisanych - jest mniej więcej jednakowa (17 kobiet, 15 mężczyzn). Nie występują tu osoby starsze niż liczące 79 lat, ale przeciętny wiek obliczony za pomocą mediany wynosi 70,5 lat i nie różni się od odpowiedniego parametru obliczonego dla osób przebywających na emeryturze (grupa A).

Ciekawe jest porównanie przyczyn kontynuowania pracy zawodowej wśród mężczyzn i kobiet: mężczyźni w znakomitej większości podają jako przyczynę "chęć aktywnego życia", kobiety natomiast "warunki materialne". W dalszym ciągu analizy spróbujemy sprawdzić, jak oświadczenia respondentów korespondują z obiektywną informacją o wysokości emerytur i sytuacji rodzinnej.

Pozostając przy charakterystyce zbiorowości według cech demograficznych, dodajmy informację o stanie cywilnym badanych. W

strukturze według tej cechy występują znaczne różnice między mężczyznami i kobietami: o ile wszyscy mężczyźni są żonaci, to gros kobiet stanowią osoby samotne, przeważnie wdowy, tylko 4 kobiety (na 17) są zamężne.

W grupie tej zdecydowanie przeważają pracownicy umysłowi (23 na 32 osoby badane). Szczególnie wyraźna ta przewaga występuje wśród mężczyzn, gdzie obok 3 inżynierów, nauczyciela, lekarza weterynarii, 2 techników i 6 pracowników biurowych mamy tylko 2 ślusarzy. Wśród kobiet - 7 to pracownice fizyczne, 10 natomiast to pracownice umysłowe (3 nauczycielki, 2 pielęgniarki i 5 pracowników biurowych).

Przyjrzyjmy się teraz przeciętnym emeryturom badanych. Średnia dla ogółu wynosi 3162 zł i jest nieco wyższa niż dla osób utrzymujących się wyłącznie z emerytury zarówno tych, które chętnie zaprzestały pracy zawodowej (3159 zł), jak i tych, które niechętnie godziły się na przejście na emeryturę (3066 zł). Obserwacja ta byłaby niepełna, gdybyśmy nie zanalizowali przeciętnych emerytur mężczyzn i kobiet oddzielnie. Otóż średnia dla mężczyzn w tej grupie wynosi 4049 zł i jest o 174 zł (czyli 5%) wyższa od przeciętnej emerytury mężczyzn, którzy chętnie zaprzestali pracy zawodowej, i o 588 zł (czyli 14,5%) wyższa od średniej dla mężczyzn, którzy niechętnie przeszli na emeryturę.

Odwrotny kierunek różnic występuje wśród kobiet: przeciętna emerytura kobiety pracującej na pół etatu wynosi 2485 zł i jest o 388 zł (czyli 16%) niższa od przeciętnej dla kobiet, które chętnie przeszły na emeryturę, i o 455 zł (czyli 18%) niższa od średniej tych kobiet, które niechętnie zaprzestały pracy zawodowej.

Porównajmy jeszcze przeciętne emerytury mężczyzn i kobiet w opisywanej obecnie grupie B: różnica na korzyść mężczyzn wynosi 1564 zł; tak więc przeciętna emerytura kobiety stanowi zaledwie 61% przeciętnej emerytury dla mężczyzn. W tym kontekście wyraźniej rysują się motywy kontynuowania pracy w niepełnym wymiarze czasu; kobiety, mające obiektywnie znacznie niższe dochody z tytułu świadczeń emerytalnych, częściej niż mężczyźni podawały jako przyczynę "warunki materialne".

4. Osoby u progu emerytury (C)

Ostatnią kategorią badanych jest grupa osób zbliżających się do wieku emerytalnego, liczące 31 osób. Przeważają w niej kobiety, stanowiące trzy czwarte ogółu badanych. Są to oczywiście osoby młodsze, których przeciętny wiek - obliczony jako mediana - wynosi 58 lat. Charakterystyczną cechą tej grupy jest to, że na ogół chętnie odnosi się ona do konieczności przejścia na emeryturę. Zaledwie jedna czwarta respondentów (7 osób) odpowiedziała, że niechętnie rozstanie się z pracą zawodową, motywując to przede wszystkim potrzebą aktywnego życia. Warto dodać, iż wśród tych osób tylko 1 wykonuje pracę fizyczną. Przeważnie są to osoby z wykształceniem wyższym.

Wydaje się jednak, iż "chęć aktywnego życia" nie jest jedynym powodem niechętnego przejścia na emeryturę. Porównując przeciętne zarobki tych osób oraz osób wyrażających się pozytywnie o zaprzestaniu pracy zawodowej, dostrzegamy znaczną różnicę na niekorzyść tych ostatnich (5321 zł wobec 4568 zł, czyli 16%). Tak więc obawa przed obniżeniem poziomu życia może być także przyczyną omawianej niechęci.

Dla pełnej charakterystyki dodajmy, iż ani stan cywilny, ani stan rodzinny, ani nawet konieczność utrzymania współmałżonka czy dzieci nie różnicuje tej grupy. Nie wolno zapominać, iż jest to grupa licząca zaledwie 7 osób.

Zajmijmy się obecnie 24-osobową grupą osób opowiadających się za chętnym przejściem na emeryturę. Jakie powody podają ci respondenci? Przede wszystkim "chęć odpoczynku" i "brak sił do pracy", ale zdarzały się też odpowiedzi nietypowe, takie jak: "zajęcie się swoim hobby" (dwaj mężczyźni), "konieczność zajęcia się wnuczką" (jedna kobieta), a nawet "złe stosunki w pracy" (55-letni mężczyzna, magister biologii). Stosunkowo dużo osób (około jednej trzeciej) podało jako powód "zły stan zdrowia". Pisaliśmy już poprzednio, że rozróżnienie tych trzech przyczyn jest trudne i właściwie należałoby je określić łącznie jako "zmęczenie pracą zawodową".

W tej grupie także przeważają pracownicy umysłowi (18 osób). Jeśli chodzi o stan cywilny - są to przeważnie osoby pozostające w związkach małżeńskich, choć zaledwie 4 spośród nich podały, iż

mają kogoś na wyłącznym utrzymaniu. Przeciętny zarobek badanych wynosi 4568 zł, przy czym występuje tu szczególnie duża różnica między zarobkami mężczyzn (7260 zł) i kobiet (4476 zł).

5. Zakończenie

Aktywność zawodową osób w starszym wieku określają dwie grupy czynników: egzogeniczne i endogeniczne. Pierwsza grupa wiąże się z sytuacją na rynku pracy i wynikającą z niej polityką zatrudnienia wobec osób w wieku poprodukcyjnym.

Na drugą grupę składają się cechy społeczno-zawodowe osób w starszym wieku, które kształtują ich skłonność do kontynuowania pracy zawodowej po przejściu na emeryturę. Badania masowe, przede wszystkim powszechne spisy ludności, dostarczają niektórych informacji umożliwiających określenie powiązań pomiędzy wspomnianymi wyżej cechami z aktywnością zawodową tych osób. Wyniki tych badań wskazują, że aktywność zawodowa osób w wieku emerytalnym jest najsilniej uzależniona od płci, charakteru wykonywanej pracy i poziomu wykształcenia.

Potwierdzenia tych spostrzeżeń szukaliśmy w toku analizy rezultatów przeprowadzonego badania kwestionariuszowego, które umożliwiło nie tylko ocenę obiektywnych cech respondentów, lecz przede wszystkim poznanie ich opinii wobec kontynuowania pracy zawodowej po przejściu na emeryturę lub osiągnięciu wieku emerytalnego. Jakkolwiek badana populacja - jak już wielokrotnie mówiliśmy - nie może stanowić reprezentacji ogółu ludności w starszym wieku, to wnioski płynące z badania stanowić mogą przyczynek do objaśnienia niektórych prawidłowości. Potwierdzają one przede wszystkim, że charakter wykonywanej pracy, a pośrednio - poziom wykształcenia, różnicuje skłonność do kontynuowania pracy zawodowej. I tak:

- w grupie osób przebywających na emeryturze (A) 28% badanych zadeklarowało niechętny stosunek do przejścia na emeryturę, przy czym odsetek ten wśród pracowników fizycznych wynosił 19%, a umysłowych aż 32%. Szczególnie duże różnice wystąpiły wśród kobiet: dla pracownic fizycznych odpowiedni odsetek wynosił 15%, a dla umysłowych aż 32%;

- w grupie osób kontynuujących pracę po przejściu na emeryturę (B) niemal trzy czwarte stanowią pracownicy umysłowi;
- grupa osób będących u progu emerytury (C), która wyraziła niechęć do przejścia na emeryturę, składała się niemal w całości z pracowników umysłowych.

Istotnym zagadnieniem była subiektywna motywacja niechęci do przejścia na emeryturę oraz powody, dla których wyrażono skłonność do kontynuowania pracy zawodowej, mimo uzyskania świadczeń emerytalnych. Spośród niechętnie przechodzących na emeryturę co piąty pracownik fizyczny i tylko co dziesiąty umysłowy uzasadnił swoje stanowisko warunkami materialnymi. Być może, że objaśnienia tej różnicy należałoby szukać także w warstwie psychologicznej, być może osobom o wyższym poziomie intelektualnym i statusie społecznym "nie wypada" przyznawać się do tak prostych i naturalnych motywów, jakimi są warunki materialne, ale to zagadnienie wykracza poza zainteresowania i możliwości interpretacyjne autorów.

Wśród kontynuujących pracę zawodową przeważająca część pracowników fizycznych (trzy czwarte) motywowała swą aktywność zawodową warunkami materialnymi, natomiast ponad trzy czwarte pracowników umysłowych wiązało ten fakt z chęcią aktywnego życia.

Badając wysokość przeciętnych emerytur pracowników fizycznych i umysłowych, stwierdziliśmy że są duże różnice na korzyść tych ostatnich. Tak więc grupa pracowników umysłowych, która częściej niż pracownicy fizyczni niechętnie przechodziła na emeryturę i częściej kontynuowała pracę zawodową po jej uzyskaniu, charakteryzowała się lepszymi warunkami materialnymi. Jest to obiektywne potwierdzenie deklarowanej chęci aktywnego życia przez pracę zawodową. Wydaje się jednak, że prawidłowości tej nie można formułować w sposób kategoriyczny. Porównanie przeciętnych emerytur osób, które chętnie i niechętnie przechodziły na emeryturę - niezależnie od charakteru wykonywanej pracy - pozwala stwierdzić, że odpowiednie relacje układają się jednak niekorzystnie dla tych, którzy chcieli nadal pracować zawodowo. Można więc domniemywać, że czynnik materialny nie pozostawał bez wpływu na deklarowany stosunek do przejścia na emeryturę.

Barbara Nowakowska, Włodzimierz Obraniak

SOCIAL DETERMINANTS
OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF ELDERLY POPULATION
- RESULTS OF A QUESTIONNAIRE SURVEY

The article describes results of a questionnaire survey conducted on a sample of 382 persons - patients of the Geriatric Clinic in Lodz. The survey was focussed on reactions of the respondents to their retirement and on factors inducing retired people to continue their economic activity. The following demographic and social characteristics of the respondents were taken into account: sex, age, marital status, family status, nature of performed work and material conditions. Objective characteristics of the respondents were correlated with their subjective motivation for willing or unwilling retirement, and undertaking income-earning work after obtaining their pensions.